

Carles Riba i la llengua literària durant el franquisme

Exercicis de simplicitat

Isabel Turull i Crexells

1 Introducció

He triat un títol, *Carles Riba i la llengua literària durant el franquisme: exercicis de simplicitat*, que podria semblar una provocació, per a presentar els resultats del treball de tesi doctoral que vaig defensar el 2014 a la Universitat Autònoma de Barcelona sobre la teoria i la pràctica lingüístiques d'un autor, Carles Riba, considerat eminentment obscur i difícil. Encara darrerament hem pogut llegir, en l'últim volum publicat per Carles-Jordi Guardiola (2017), noves informacions sobre la rivalitat entre Riba i Sagarra: el poeta obscur, Riba, i el poeta fàcil, Sagarra, però la realitat és més complexa. Cal dir que ja els anys 20, el filòsof Joan Crexells (1996, 485-8) dubtava que es pogués qualificar la poesia de l'amic Riba com a «obscura», i des de llavors hi ha hagut veus que han considerat que l'obscuritat no era en el llenguatge sinó en els mateixos conceptes que el poeta intentava transmetre, per exemple Gabriel Ferrater (1979, 31). De tota manera, podem admetre que la poesia del nostre autor demana un gran esforç de concentració en la lectura per poder copsar-ne el significat en tot el seu abast.

És, doncs, per aquest motiu que el meu estudi es limita a aquells textos en què els conceptes poden ser suficientment simples per no donar excuses a una obscuritat de l'expressió. En els contes per a infants trobarem una llengua correcta i rica però sobretot, com diu ell mateix en el pròleg del recull *Sis Joans*, veurem com Riba hi porta a terme «alguns utilíssims exercicis de simplicitat».

La idea original que va portar a la investigació per a la tesi doctoral i ara ha portat a la publicació d'aquest volum va sorgir en dos moments distints, el primer comentant amb en Joan Soler, de l'Institut d'Estudis Catalans, les dificultats específiques que en moltes ocasions presenta la descripció en termes lexicogràfics del lèxic de Carles Riba per a l'elaboració del *Diccionari del català contemporani*. Sabem que, seguint el corrent que veu actualment l'elaboració d'aquesta mena de diccionaris no normatius sinó descriptius per a les llengües de cultura (pensem per exemple al De Mauro per a l'italià, el Moliner per al castellà, etc.¹), l'Institut ha elaborat

1 Ideat i dirigit per Tullio De Mauro (1999). *Grande dizionario italiano dell'uso*. Torino: UTET; Moliner, María (1990). *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.

un corpus de referència del català (el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*²) que recull 52 milions de paraules basant-se en l'obra d'autors considerats representatius. És evident que Riba havia de tenir cabuda entre aquests autors representatius, però alguns dels criteris que havia posat en pràctica en la utilització del lèxic o en la creació de neologismes potser no corresponen als que considerem vàlids actualment. Per aquest motiu em va semblar que calia fer un estudi aprofundit de la llengua de Carles Riba, i aquesta idea se'm va veure reafirmada en llegir, en un segon moment, l'article de Miquel Dolç on aquest s'expressava en els següents termes:

L'únic que, al meu entendre, havia de combinar, fins a llur radical fusió, el fet literari, concebut com un afer substancial, amb el fet lingüístic, i la seva responsabilitat era Carles Riba. [...] M'estic referint a un procés lent, complex, sovint polèmic, que ocupa tota la vida d'aquest «home essencial», com l'ha definit Joan Ferraté.³ Fóra molt útil i allisonador, per a capir-lo en tot el seu abast, un estudi minuciós de l'evolució de la llengua de Carles Riba a través de tots els seus escrits, en prosa i en vers, des de la seva naixença al món de les lletres fins als últims anys, sobretot a través de les seves dues versions de l'Odissea. (Dolç 1986, 27)

Abans d'acabar-me amb l'aspecte de la pràctica lingüística de l'autor, em va semblar que calia tanmateix investigar també quina era l'actitud teòrica d'un home que no es va limitar exclusivament a la creació literària, i és així com vaig elaborar una part d'aquest treball circumscribint-lo a aquest aspecte. D'aquest estudi en va resultar el treball de recerca que amb el títol de *Carles Riba lingüista* vaig presentar a la Universitat Autònoma de Barcelona el 2008.

És cert que Riba, de la mateixa manera que no va pretendre mai elaborar una teoria de la crítica literària, com afirma ell mateix en diverses ocasions i com els crítics han tingut en compte (Sansone 1967, 7-9 o també Malé i Pegueroles 2001,12), tampoc no va elaborar una teoria lingüística. Això no vol dir, però, que les seves decisions en aquest camp no responguin a una certa, i diríem que molt clara i ferma, actitud respecte al fet lingüístic. L'objectiu d'aquest treball és justament resseguir quina és aquesta actitud i especialment com evoluciona a través del temps. El fet que no existeixi un text teòric únic de referència fa que sovint les mateixes idees apareguin repetides en diverses ocasions, i és per aquest motiu que he seguit el criteri d'examinar principalment els reculls d'articles que el propi Riba va publicar al llarg de la seva vida, que em semblen representatius en

2 <http://ctilc.iec> (2018-11-16).

3 Ferraté, Joan (1984). «Un home essencial». *La Vanguardia*, 10(7), 41.

qualsevol cas d'aquesta evolució cronològica. Excepcionalment he tingut en compte algun altre text, com l'edició de la *Nausica* de Joan Maragall, que ens aporta informació sobre quins eren segons Riba els criteris d'edició per a escrits corresponents a l'època prefabriana, o bé el pròleg a la segona edició, del 1954, del *Diccionari Fabra*.

Passant després a l'anàlisi concreta de la praxi lingüística de Carles Riba, tal com hem vist que reclamava Miquel Dolç, he estudiat algunes de les seves obres, després d'haver-ne delimitat un corpus que pogués donar prou informació, tant del seu concepte de llengua en un cert moment, com de l'evolució que aquest concepte de llengua tingués al llarg dels anys. M'he fixat principalment en les seves tries lèxiques però també he estudiat qüestions morfològiques i sintàctiques.

Pel que fa a la teoria lingüística de Riba, m'he fixat de manera aprofundida en els volums: *Escolis i altres articles* (1921), *Els Marges* (1927), *Per comprendre* (1937), *...més els poemes* (1957), i alguns altres articles o textos diversos solts, que cito, si no ho indico altrament, segons l'edició de l'*Obres Completes* a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina (coneguda familiarment com «la vermella», per oposició a «la blava», de 1965-67 a cura de J.-Ll. Marfany⁴). L'edició de Sullà i Medina, del 1986-88, completa allà on això ha estat possible la lliçó dels textos originals en què hi havia hagut intervencions de la censura, a més de proposar alguns inèdits.

Pel que fa a la praxi, he estudiat alguns textos de la producció ribiana en el camp de la literatura per a infants. No podent fer l'anàlisi exhaustiva que demanava Miquel Dolç de tots els textos i al llarg de tots els anys d'activitat, aquesta tria m'ha semblat la més econòmica i ho justificaré en el seu moment.

Riba ha estat per altra banda àmpliament estudiat i l'abundant bibliografia existent m'ha estat molt útil per poder anar més a fons dels aspectes que m'interessaven. Tanmateix cal dir que en general aquesta bibliografia s'ha centrat més en la interpretació de la poesia que no pas en els aspectes lingüístics de la teoria ribiana, encara que hem de tenir en compte que de vegades els límits entre una cosa i l'altra, la paraula poètica i la paraula tout court, potser no són massa clars. Cito al respecte l'extensa obra crítica de Jordi Malé i Pegueroles, a la qual em referiré sovint al llarg d'aquest treball.

Pel que fa als aspectes estrictament lingüístics, cal distingir dos corrents molt ben definits en la bibliografia: un d'autors que veuen en Riba el mestre i poden qüestionar-lo només puntualment, i un altre, representat gairebé exclusivament per Xavier Pericay i Ferran Toutain, que al contrari podríem dir que el qüestionen de forma sistemàtica. Més endavant matisaré aquesta afirmació segurament massa categòrica, ara cito només algun dels

4 D'ara endavant OC amb la indicació del volum seguint la numeració 1-2-3-4-5.

autors del primer corrent, entre els quals destaca Carles Miralles, que en el seu article «Fabra i els escriptors» (Miralles 2000) fa una síntesi lúcida i aprofundida, ni innecessàriament crítica ni apologètica, d'una relació que, com ja sabem, era fonamental per a la viabilitat de l'aplicació a la llengua de les propostes fabrianes.

Pel que fa a la qüestió de la figura pública de Riba com a lingüista, especialment al moment de la publicació de la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, i a la polèmica sobre el seu pròleg a l'obra de Fabra, veurem les posicions de Gabriel Ferrater, de Josep Maria de Sagarra o de Joan Coromines. Per tal de posar la polèmica dins els seus paràmetres reals, però, ens caldrà anar molt més enrere: per entendre exactament el terme de *honnête homme*, clau de la polèmica, i col·locar-lo en el seu context original, haurem d'arribar fins al segle XVII a França, i aprofundir en el classicisme francès, de Vaugelas i dels seus contemporanis. A més ens haurem d'acostar també als autors del segle XX que en poden transmetre els conceptes i concretament veurem en aquest sentit la importància d'André Gide.

La posició lingüística de Carles Riba es pot analitzar per altra banda a través de la seva extensa correspondència. Allà hi trobem alguns (pocs) intercanvis epistolars amb Fabra i molts amb altres personatges igualment rellevants en el context cultural o més específicament en el camp de la fixació de la normativa. En aquest sentit són especialment importants els intercanvis amb Joan Coromines, que tenim recollits de forma exhaustiva en el volum *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas (Ferrer, Pujadas 2002) i que Carles-Jordi Guardiola també inclou en la seva edició de les cartes de Riba en 4 volums (Guardiola 1989, 1991, 1993, 2005). El terme 'epistolari' seria potser més adient a aquesta edició ja que Guardiola inclou totes les cartes escrites per Riba, o com a mínim totes les que es coneixen fins al moment de la publicació, mentre cita en nota les del seu correspondent. Deixant de banda qüestions de terminologia, cal dir que Guardiola proporciona al lector molta informació en un corpus de notes extremadament ric.

Altres autors s'han ocupat en diverses ocasions de la relació dels escriptors amb la normativa i de l'evolució a través del temps tant de la pròpia normativa com de la relació amb ella dels escriptors. Pel que fa a Fabra, és encara fonamental l'estudi de Lamuela i Murgades del 1984, encara que s'han anat produint aprofundiments, recollits sobretot a les actes del Simposi Pompeu Fabra, on trobem entre d'altres l'article de Miralles ja citat, i als dos volums editats per Jordi Ginebra sobre *La lingüística de Pompeu Fabra* (Ginebra 2000). Després de cinc anys va aparèixer l'edició de les actes del III Col·loqui internacional *La lingüística de Pompeu Fabra* (Pradilla 2012), col·loqui que va tenir lloc a la Universitat Rovira i Virgili, el desembre de 2008. També han aparegut les *Actes del III simposi Carles Riba* (Miralles, Malé i Pegueroles, Pujol Pardell 2012) i m'hi referiré àmpliament.

Per col·locar el nostre autor i el moviment de creació d'un model lingüístic dins la Catalunya del seu temps, també he utilitzat alguns textos que analitzen situacions comparables dins d'Europa, i especialment a Itàlia (Berrettoni, Vineis 1974; Bruni 1984), on la polèmica Manzoni-Ascoli, malgrat la distància cronològica de gairebé un segle, proporciona algunes claus d'interpretació útils.

He d'agrair als membres del tribunal davant del qual vaig defensar la meua tesi a la Universitat Autònoma de Barcelona, el president Lluís Quintana i els vocals Jaume Subirana i Stefano Asperti, totes les consideracions que em van fer i sobretot l'interès i la generositat amb què es van llegir el meu treball. He intentat recollir les seves indicacions en aquest volum, tot i que segurament hi quedaran encara aspectes que es podrien perfeccionar.

Per altra banda, al llarg dels anys de gestació d'aquest treball molts col·legues, amics i familiars hi han participat d'alguna manera, amb lectures, correccions, propostes de materials o també amb simples converses que han resultat molt productives. Vull fer constar aquí el meu agraïment a tots ells, amb un record especial per l'Eudald Solà, professor de la Universitat de Barcelona, i per en Josep Maria Pujol, de la Universitat Rovira i Virgili, que ens van deixar massa aviat i l'ajut dels quals, preciós, ho hauria estat encara més si hagués pogut durar en el temps.

No puc deixar d'anomenar, també, de la Universitat di Roma «La Sapienza» el professor Giuseppe Tavani, per l'afecte i la cura amb què s'ha mirat sempre els estudis que li he presentat.

Aquest treball, per altra banda, no hauria estat possible sense la paciència i la constància del suport del Víctor Martínez-Gil, que va dirigir la meua tesi doctoral, i sense l'ajut d'en Joan Soler i Bou, de l'Institut d'Estudis Catalans.

